

Sonja Tirkkonen-Condit
 Savonlinna School of Translation Studies
 University of Joensuu

TEKSTIN TULKINTA KÄÄNNÖSPROSESSIN OSANA

ABSTRACT

INTERPRETATION OF MEANING IN TRANSLATION

This paper reports on some findings from a think-aloud protocol study of translation which suggest that novices in translation manifest two strategies of interpreting text meaning: the globalist strategy combines bottom-up and top-down processing, whereas the localist strategy resorts to bottom-up processing alone. The localist strategy seems to be fatal to the translation product in that it provokes no higher-order frames, which in turn could act as safeguards against mutually contradictory or 'impossible' propositions or presuppositions in the translation product.

Kääntämistä pidetään usein varsinkin maallikkopiireissä puhtaasti kielellisenä prosessina. Kuvitellaan, että kun osaa kohdekieltä, niin osaa myös kääntää tekstin kuin tekstin. Yleinen on myös sellainen käsitys, että käännösongelmat ovat lähinnä sanasto-ongelmia. Ammatti-ihmiset tietävät, ettei tekstiä pysty kääntämään, ellei sen sisältöä ymmärrä. Kielen ymmärtämistä tutkineet puolestaan tietävät, että ymmärtäminen tarkoittaa tekstin kanssa 'seurustelua' eli tekstin sisältämien potentiaalisten merkitysten ja implikatuurien suhteuttamista ja sopeuttamista siihen, mitä ihminen jo ennestään tietää ja tuntee. Sanon tätä tekstin kanssa seurustelua tekstin tulkinnaksi. Tekstin tulkinta merkitsee kannan ottamista siihen, mitä tekstin kirjoittaja tarkoittaa sillä mitä sanoo. Kääntämistä silmällä pitäen tulkinta on erityisen välttämätöntä, koska kääntäminen merkitsee valintaa ja kompromissien tekemistä. Kuten esim. Blum-Kulka (1986) on osoittanut, kaikkea tekstin potentiaalisista merkityksistä ei milloinkaan pystytä sisällyttämään käännökseen.

Käännöstehtävä voi olla todella paljastava koetehtävä, kun halutaan saada tietoa siitä, miten eri tavoin ihmiset lukemiaan tekstejä tulkitsevat. Pelkkä valmis käännös ei kuitenkaan pysty paljastamaan sitä, millaisilla eri strategioilla ihmiset pyrkivät lukemiaan tekstejä tulkitsemaan. Tulkintaprosessin ymmärtämiseen pelkkä käännös ei riitä.

Opetettuani kääntämistä useita vuosia minulle syntyi sellainen mielikuva, että kääntäjäopiskelijoissa oli kahdentyyppisiä tulkitsijoita, niitä jotka lähestyivät tehtävää puhtaasti kielellisenä harjoituksena ja niitä, jotka lähestyivät sitä tulkinnallisena haasteena. Tämä mielikuva syntyi tuotosten eli valmiiden käännösten perusteella. Kun ryhdyin tutkimaan käännösprosessia empiirisesti ns. protokollatutkimuksen avulla, oli eräänä tavoitteenani saada selville, oliko mielikuva kahdesta tekstin tulkitsijatyypistä oikea.

Protokollatutkimuksessa koehenkilöä pyydetään verbalisoimaan ajatuksensa eli ajattelemaan ääneen samalla kun hän suorittaa hänelle annettua tehtävää. Tutkimukseni yhtenä tarkoituksena oli saada selville, minkälaisia tietoisia päätöksiä koehenkilöt tekivät kääntäessään suomeksi heille annettua englanninkielistä lähdetekstiä tehtävänannon mukaisesti. Erityisesti minua kiinnosti saada selville, miten suurta osaa päätöksistä voitaisiin pitää lähinnä lingvistisinä, kielellisiin kriteereihin perustuvina päätöksinä ja miten suurta osaa puolestaan ei-kielellisinä, maailmantietoon ja laajempaan kontekstiin perustuvina päätöksinä. Tätä puolta tutkimuksesta olen raportoinut toisaalla (Tirkkonen-Conditt 1987) enkä tässä puutu siihen lähemmin.

Tässä alustuksessa puhun vain erityyppisistä tekstin tulkitsijoista. Koetehtävänä käytin liitteessä 1 olevaa tekstiä ja tehtävänantoa, ja ohjeeksi annoin sen, että kääntäjä pyrki ajattelemaan ääneen niin paljon kuin mahdollista käännöstehtävää suorittaessaan. Miettimistauot toki sallittiin, muutenhan tehtävän suorittaminen ei olisi ollut mahdollista. Koehenkilöt olivat kääntäjänkoulutuslaitoksen opiskelijoita. Tarkastelen seuraavassa kolmea koehenkilöä, jotka edustavat käännösuorituksensa perusteella kolmea eri tasoa: ammattitasa, puoliammatillista tasoa ja aloittelijatasoa. Tarkastelen heidän tekstin tulkintaansa sen materiaalin valossa, jota sain heidän tuottamistaan suullisista raporteista, jotka äänitin ja litteroin.

Kolme koehenkilöä jakaantuvat karkeasti ottaen kahteen ryhmään sen perusteella, miten he pyrkivät ratkaisemaan tekstin tulkintaan liittyviä

kysymyksiä. Nimitän näitä ryhmiä globalisteiksi ja lokalisteiksi. Globalisteja ovat ne, jotka käyttävät tekstin tulkinnessa hyväkseen, paitsi tekstin yksityiskohtia, myös tekstin kokonaisuutta ja lisäksi tekstin ulkopuolista maailmantietoaan sekä omaa päättelyään. Lokalisteja ovat ne, jotka tulkitsevat tekstiä pelkästään kohta kohdalta. Jos halutaan tarkentaa tätä jakoa eri prosessointistrategioiden avulla (ks. esim. Faerch ja Kasper 1986:9), globalistit ovat niitä, jotka käyttävät sekä top-down että bottom-up -prosessointia, kun taas lokalistit turvautuvat yksinomaan bottom-up -prosessointiin.

Koehenkilöissäni oli kaksi ensimmäisen vuoden opiskelijaa (A ja B) ja yksi viidennen vuoden opiskelija (C). Ensimmäisen vuoden opiskelijat olivat tekstin tulkitsijoina erilaisia, toinen (A) oli globalisti ja toinen (B) lokalisti, ja viidennen vuoden opiskelija oli globalisti. Annan muutamia esimerkkejä molemmista tekstin tulkintatavoista. Esimerkit ovat sellaisia protokollajaksoja, joissa koehenkilö tekee tekstin tulkintaan liittyvän päätöksen tai päätöksiä.

Esimerkissä (1) on kysymyksessä päätöksen teko siitä, miten on tulkittava tekstin otsikossa oleva sana 'evolution'.

- (1) kehitys (1.0) opp::ia (3.0) (()) (6.0)
 evolution oo mikään kehitysoppi = = se on kehitys
 yleensäkin (12.0) (korjaa kirjoitettua käännöstä)
 jospa siihen laittaisi kehityksen (8.0)
 —→ tai ei se ihmisen kehitys ole koska (1.0) ih-
 minenhän on nyt vasta tulos tästä (20.0) mmm (.)
 jospa laittaisi tälle sen = = kehityksen (4.0)
 mmm (.) vaiheita (4.0) eli (6.0) olemassaolomme
 perusteet (15.0)

(A: 17,46 - 19,02)

Koehenkilö nojautuu tulkinnessaan globaaliin lähestymistapaan. Se näkyy esimerkissä nuolen osoittamassa kohdassa, jossa on tekstin kokonaisuudesta ja kääntäjän maailmantiedosta johdettu kommentti 'ei se ihmisen kehitys ole koska ihminenhan on nyt vasta tulos tästä'.¹

Toisessa esimerkissä on kysymyksessä päätöksenteko siitä, miten nimitettäisiin sitä paikkaa, jossa luento on pidetty. Lähdetekstissä nimike on 'science lecture theatre'. Taas nuoli osoittaa kohdan, jossa

kääntäjä ottaa oman maailmantietonsa mukaan yrittäessään ratkaista tekstin tulkintaan ja samalla kääntämiseenkin liittyvää ongelmaa.

- (2) tänne olen laittanu että tiedeluentojen luentosali mutta se = = toistoa tulee siinä (1.0) mm (10.0) ja tähän siis tämä lecture theatre nii sehän (1.0) käy jo (2.0) (yhtenä jo siks) luentosali (2.0) mm (3.0) Bloomsburyn (5.0) jos tähän laittas ihan vaan (2.0) tämän poistas tästä ja sanos että tiedeluentosal (4.0) en yhtään tiijä = = en ole ikinä (1.0) kuullu niinku että millä tavalla sanottais (2.0) ———→ ne on ollu vaan ihan mitä minä oon kuullu ni ne on ollu luentosaleja (1.0) se on sitten ollu erikseen että minkä missä se on ollu se paikka mutta miten tällanen sitte (2.0) oikeen voi sanoa (9.0)

(A: 68,47 - 70,02)

Esimerkissä (3) kääntäjän maailmantieto ja tekstistä saatu tieto ovat perustana sille, että kääntäjä eksplisoi tekstiä lisäämällä suomennoksen sanan 'elolliset'. Kyseessä on se, miten tulkitaan lähdetekstin 'first creatures'.

- (3) sitte seuraava = = emme (2.0) emme voi tietää (7.0) nyt tuli se ensimmäinen creatures (.) miltä (2.0) ensimmäiset (2.0) ———→ creatures = = pannaan elolliset olennot (1.0) se on ihan hyvä lisätä siihen (2.0) vaikka ne oiskin jotain solujakin niin onhan ne elollisia .hh (3.0)

(C: 19,02 - 19,32)

Esimerkit (4), (5) ja (6) havainnollistavat lokaalista lähestymistapaa. Päätöksenteko näyttäisi olevan riippuvainen ainoastaan tulkittavan kohdan välittömässä kontekstissa olevasta tekstinkohdasta tai sitten ratkaisu

saadaan sanakirjasta.

Esimerkissä (4) pohdinnan kohteena on jälleen 'first creatures'. Esimerkistä käy ilmi, että kääntäjä ei käytä tekstistä saatavaa tietoa hyväkseen. Tästä on lopputuloksen eli valmiin käännöksen kannalta kohtalokkaita seurauksia.

- (4) mites ne oli sanottu täällä (3.0)
 miltä = = first creatures = = ensimmäiset ihmiset
 (1.0) näyttivät (6.0)
 elikkä me emme (.) ensimmäiset olennot (1.0)
 näyttivät (2.0)
 mitähän ne vois sujuvalla soo- suomen kielellä nuo
 alkuihmiset olla (25.0)
 —————> minä laitan taas että nämä alkuihmiset (3.0)
 en tiijä onko sillä joku aivan m- (.) jos se
 tarkoittaa ihan jotain muuta (1.0)
 sitten nämä alkuihmiset muuttuivat johonkin
 suuntaan hiukkasen (11.0)
 (B: 42,00 - 44,02)

Esimerkissä (4) nuoli osoittaa sitä kohtaa, jossa kääntäjä tekee päätöksen. Päätöskriteereitä ei eksplisoida ja ainoaksi kommentiksi jää epävarmuuden ilmaiseminen siitä, onko tehty ratkaisu oikea.

Esimerkissä (5) turvaututaan sanakirjaan merkityksen löytämiseksi. Maailmantieto tosin pilkahtaa esiin nuolen osoittamassa kohdassa, mutta sen ei anneta vaikuttaa lopputulokseen.

- (5) mm sen vois laittaa (3.0)
 tämän hän tekee (3.0) pistämällä (7.0) mm oudot
 (1.0) tietokoneolennot (3.0) kehittämään (1.0)
 vielä (3.0) oudompia (2,0) tietokoneolioita (3.0)
 —————> minä vaan mietin että onko tässä mitään järkee
 (naurua) (18.0) (hakee sanakirjasta)
 joo luonnoton (1.0) mm se onki parempi ku mä
 mietin
 mä en tienny kun tuon outo vaan tuolle weirdille
 (4.0) luonnoton (3.0)

tämän hän tekee (1.0) pistämällä (4.0) luonnottomat
 (2.0) mm (.) tietokone- (1.0) olennot (4.0)
 kehittämään (1.0) (()) (3.0) suunnittelemaan vielä
 (B: 36,10 - 37,30)

Esimerkissä (6) pohditaan 'evolve'-verbin tulkintaa. Tulkinta on ilmeisen oikea, vaikka siihen on päädytty vain kyseisen tekstinkohdan perusteella.

- (6) ohjelmoimalla (1.0) luonnottomat (.)
 tietokoneolennot (.) kehittämään vielä (3.0)
 evolve (1.0)
 ei kehittämään = = evolve into (.)
 —→ mitähän se vois olla (13.0)
 evolve into (.) oisko se niinku että .hh (3.0)
 tämän hän osoittaa (1.0) ohjelmoimalla (.) nämä
 luonnottomat (2.0) tietokoneolennot .hh vielä
 luonnottomimmaksi (5.0)
 voisko se aatella että evolve into (.) no tavallaan
 se mennee jo vähän niinku refleksiivi = = voisko
 se olla (naurua) (2.0) täytyyhän tähän jotain
 laittaa (naurua) (.)
 (B: 38,30 - 39,05)

Nämä esimerkit olen ottanut esille havainnollistaakseni omaa luokitustapaani eli antaakseni käsityksen siitä, minkälaiset päätökset olen luokitellut lokaalisiin kriteereihin perustuviksi ja mitkä taas globaaleihin kriteereihin perustuviksi. Lokaalinen tekstin tulkintatapa ei sinänsä ole arveluttava eikä sinänsä saa aikaan lopputulokselle haitallisia seurauksia. Myös globalisteiksi luokittelimani kääntäjät käyttivät lokaalista tulkintaa. Yksinomaisena tulkintatapana lokaalinen tulkinta kuitenkin näyttäisi tämän tutkimuksen perusteella olevan kohtalokas lopputuloksen kannalta. Liitteeseen 2 olen ottanut lyhyen jakson kustakin käännöksestä, ja näitä jaksoja vertailemalla kohtalokaus ilmenee. Koehenkilö B, joka siis on lokalisti, on hyväksynyt oman tekstinsä sisällöiksi seuraavanlaisia väittämiä tai olettamuksia: Tekstissä on hänen mukaansa kysymys siitä, mikä sai aikaan sen että neljä

miljardia vuotta sitten alkuihmiset rupesivat kehittymään nykyihmisen suuntaan. Edelleen hänen tekstinsä mukaan on mahdollista panna 'luonnottomat' tietokoneolennot suunnittelemaan uusia tietokoneolentoja.

Yksinomisesta bottom-up -prosessoinnista on tämän tekstin kohdalla se seuraus, että kääntäjä ei näe metsää puilta. Hänen ajattelussaan teksti ei aktivoi niitä maailmantietoa jäsentäviä kehysrakenteita (frames), joiden ansiosta tekstistä voi päätellä esim. sen, että teksti käsittelee evoluutiota elollisen elämän kannalta aikojen alusta, eli lähtien ajasta neljä miljardia vuotta sitten. 'Oliot' ei siis mitenkään voi tarkoittaa ihmistä tai mitään ihmiseen verrattavaa olentoa, alkuihmistä, joka voisi olla tyytyväinen tai tyytymätön olotilaansa ja sitten ikään kuin ryhtyä kehittymään nykyihmiseksi.

Tässä tekstissä yleisimmän tason kehysrakenteina tulevat mieleen juuri evoluutio, elämän synty ja elollisen elämän kehitys. Yksinomainen bottom-up -prosessointi ei näytä tekevän mahdolliseksi yleisimmän tason kehysrakenteista implikoituvan tiedon hyväksi käyttämistä. Yleisimmän tason kehysrakenteiden implikoima maailmantieto jää pois tekstin tulkinnasta, millä on se seuraus, että tekstiin voi jäädä keskenään ristiriitaisia propositioita tai tekstin kokonaisuuden kannalta mahdottomia presuppositioita. Yleisimmän tason kehysrakenteet ilmeisesti toimivat eräänlaisena sensorina tekstin tulkinnassa. Ne estävät mahdottomat ja keskenään ristiriitaiset tulkinat.

HUOMAUTUKSET

1. Protokollassa suluissa olevat luvut tarkoittavat taukojen pituutta sekunneissa. Alleviivatut luvut tarkoittavat niitä taukoja, joiden aikana koehenkilö kirjoittaa tuottamaansa käännöstä. Muut litteroinnissa käytetyt merkit noudattavat keskusteluntutkimuksessa käytettyjä konventioita (ks. esim. Levinson 1983: 369-370).

KIRJALLISUUSVIITTEET

Blum-Kulka, S. 1986. "Shifts of Cohesion and Coherence in Translation". Teoksessa House, J. ja Blum-Kulka, S. (toim.), 17-35.

Faerch, C. ja Kasper, G. 1986. "Procedural Knowledge as a Component of Foreign Language Learners' Communicative Competence". AILA Review 3, 7-23.

House, J. ja Blum-Kulka, S. (toim.) 1986. *Interlingual and Intercultural Communication*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.

Levinson, S.C. 1983. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Tirkkonen-Condit, S. 1987. "Professional vs. Non-Professional Translation: A Think-Aloud Protocol Study." AIIA:n maailmankongressissa pidetty esitelmä. Julkaistaan J. Gibbonsin, H. Nicholasin ja M.A.K. Hallidayn toimittamassa kongressijulkaisussa, jonka kustantaa John Benjamins.

LIITE 1: TEHTÄVÄNANTO JA LÄHDETEKSTI

Käännös englanti-suomi

Tehtävänanto: New Scientist -lehdessä n:o 1477 10.10.1985 on esitetty tohtori Richard Dawkinsin evoluutiota käsittelevä luento. Luento pidettiin 2.11.85 Bloomsbury Science Lecture Theatre'ssa Lontoossa. Luento tallennettiin TV:lle, ja Yleisradio on harkkinut nauhan Suomeen esitettäväksi tieteitä käsittelevässä sarjassa vuoden 1986 aikana. Tehtäväne on laatia tiedesarjan tätä jaksoa koskeva esittely Helsingin Sanomien Radio- ja TV-sivulle käyttäen hyväksi New Scientist -lehdessä olutta esittelyä. Esittelyn maksimilaajuus on suunnilleen sama kuin lähdetekstissä.

Oheessa on käyttöönne New Scientistin teksti, jolla Dawkinsin luento esitellään.

MOLECULE DISCUSSIONS

Evolution Step by Step, or Why we Exist
Richard Dawkins

Bloomsbury Science Lecture Theatre;
Discussion, Saturday, 2 November, at 3.00 pm

We are the most complicated things in the known Universe. We could not possibly have just sprung into being as the Bible says. Complicated things have to be put together in stages, by slow, gradual degrees. We cannot know what the first creatures looked like, 4000 million years ago. All we can be sure about is that they must have been far simpler than us, simple enough to have arisen by random luck. Then they changed into something a tiny bit different, which changed into something a tiny bit different again, which changed... and so on until they finally changed to us. In his discussion, Dr Dawkins will illustrate the principle of lots of small changes adding up to one big change and all this he will do by making weird computer creatures evolve into even weirder computer creatures.

* * *

Dr Dawkins teaches zoology at New College, Oxford University. He is the author of *The Selfish Gene* (the subject of a "Horizon" programme on BBC television) and *The Extended Phenotype*. His new book, called *The Blind Watchmaker*, published by Longmans, is coming out next year.

LIITE 2: OIETTEITA KOEHEINKILOIDEN KÄÄNNÖKSISTÄ

Koehenkilö A (1. vuosikurssin opiskelija; globalisti)

Kehitysoopin uusia suuntaviivoja

Tohtori Dawkins luennoi Bloomsburyn Tiedeluentosalissa 2.11. tänä vuonna aiheenaan 'Kehityksen vaiheita 1. olemassaolomme perusteet'.

Olemme tunnetun maailmankaikkeuden monimutkaisimpia olentoja. Emme voineet mitenkään syntyä äkillisesti, kuten Raamatussa esitetään. Monimutkaiset olennot ovat kehittyneet hitaasti ja vähitellen, asteittain. Emme voi tietää, minkälaisia ensimmäiset olennot 4000 miljoonaa vuotta sitten olivat. Voimme olla varmoja vain siitä, että heidän on täytynyt olla paljon yksinkertaisempia, niin että ne ovat voineet syntyä sattumalta. Tästä alkumuodosta alkoi pitkä vähittäisten muutosten kausi. Tämän kehityksen tuloksena on syntynyt ihminen sellaisena kuin me sen tunneimme.

Luennessaan Dr. Dawkins tulee havainnollistamaan periaatteen, kuinka monesta pienestä muutoksesta muotoutuu yksi suuri muutos. Apunaan hän käyttää tietokonetta, jolla hän saa oudot tietokoneoliot kehittymään vielä oudoimmiksi.

Dr. Dawkins opettaa eläintiedettä New Collegessa Oxfordin yliopistossa. Hän on kirjoittanut kirjat 'The Selfish Gene' (esitetty BBC:n 'Horisontti'-sarjassa) ja 'The Extended Phenotype'.

Koehenkilö B (1. vuosikurssin opiskelija; lokalisti)

Kehitys asteittain tai miksi olemme olemassa

Tohtori Dawkins toimii eläintieteiden opettajana New Collegessa Oxfordin yliopistossa. Hänen kirjojaan ovat mm. "Itsekäs geeni" ja "Tarkka tutkimus fenotyypistä". Dawkins'in uusin teos, "The Blind Watchmaker", ilmestyy ensi vuonna.

Tohtori Dawkins'in mukaan me olemme tunnetun maailmankaikkeuden monimutkaisimpia olentoja. Meitä ei ole mitenkään voitu yht'äkkiä vain luoda

ihmisiksi, kuten Raamatussa sanotaan. Monimutkaisia asioita täytyy yhdistellä vaiheittain, hitaasti. Me emme voi tietää, minkä näköisiä ensimmäiset olennot olivat 4000 miljoonaa vuotta sitten. Voimme olla varmoja ainoastaan siitä, että heidän on täytynyt olla paljon yksinkertaisempia kuin me, tarpeeksi yksinkertaisia tyytymään sen hetkiseen olotilaansa.

Kuitenkin nämä alkuihmiset muuttuivat jonkin verran, mikä muutti heitä taas hiukan eri tavalla jne., kunnes he lopulta muuttuivat nykyihmisen kaltaisiksi.

Ohjelmassaan tohtori Dawkins havainnollistaa periaatteen, jolla monet pienet muutokset yhdessä aikaansaavat yhden suuren muutoksen, ohjelmoimalla tietokoneolennot suunnittelemaan itsensä yhä luonnottomimmaksi.

Koehenkilö C (5. vuosikurssin opiskelija; globalisti)

Evoluution askelissa

Me ihmiset olemme tunnetun maailmankaikkeuden monimutkaisimpia olentoja. Ei ole mahdollista, että olisimme yhtäkkiä syntyneet tyhjästä, kuten Raamatussa väitetään. Kaltaistemme monimutkaiset olennot on rakennettava asteittain, hitaasti, vähitellen. Emme voi tietää, miltä ensimmäiset elolliset olennot 4 miljardia vuotta sitten näyttivät. Tiedämme varmasti vain sen, että niiden on täytynyt olla hyvin paljon yksinkertaisempia kuin ihminen, kyllin yksinkertaisia, jotta ne ovat voineet syntyä sattumalta. Sitten tapahtui ensimmäinen pieni muutos, jota seurasi uusi pieni muutos, jota seurasi jälleen pieni muutos - ja niin edelleen, kunnes kyllin monien muutosten jälkeen syntyi ihminen. Tänä iltana Yleisradion Ykkösverkossa esitettävässä televisioidussa luennossa Oxfordin yliopiston eläintieteen tohtori Richard Dawkins havainnollistaa tätä suureen muutokseen johtavaa pienten muutosten ketjua kehittelemällä omituisista tietokoneolennoista vieläkin omituisempia asteittaisessa evoluutiossa.